

VUČEDOLSKA TERINA I ORION

UDK 903.27 (497.5) "636"

Primljeno/Received: 1999. 11. 11.

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Aleksandar Durman

HR-10000 Zagreb

Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta

I. Lučića 3

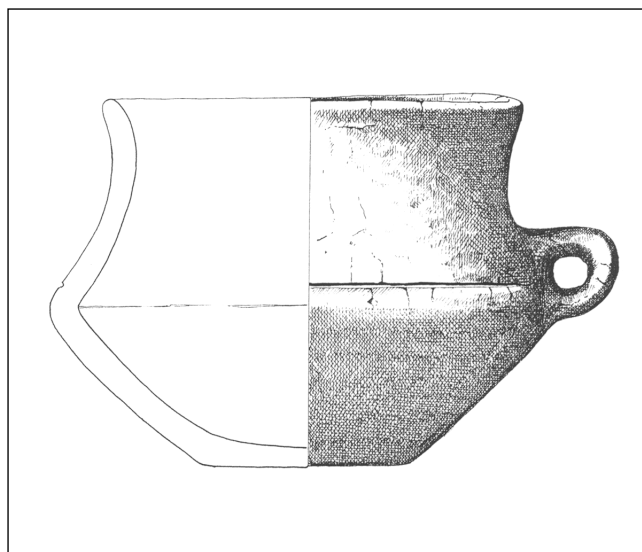
*"Zemlja opojno mirisaše i, poput kakve
kraljevine na svadbi, nošaše sve svoje dragulje.
A nebo joj bilo mladoženjom.."*

*H. Džubran, Isus sin čovječji,
"Matej - Propovijed na gori"*

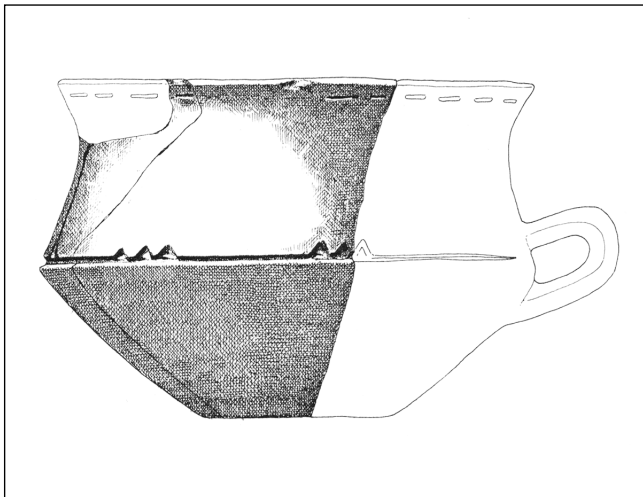
Članak prikazuje poimanja svijeta u vučedolskoj kulturi kako ga se može iščitati prema urezanom i inkrustiranom ukrasu na njezinoj najtipičnijoj posudi-terini. Sudeći po jasno normiranom konceptu ukrašavanja, ove posude imaju više ritualan nego praktičan značaj. Ukras oslikava obzor i astralne situacije iznad njega. Jedina dva znaka koja negiraju horizont i lome se upravo na bikoničnom (najširem) dijelu terine su Sunce i zvijezde Oriona, koje simbolički prikazuju smjenu zimskog u (pro)ljetni dio godine.

Ključne riječi: Vučedol, arheoastronomija, terina, Orion, Sunce

U izuzetno širokom spektru keramičkog posuđa što ga je posjedovala vučedolska kultura, svakako je najtipičnija terina. Posuda s konveksno izvedenim donjim dijelom oštrim je bikoničnim prijelomom odvojena od gornjeg konkavnog dijela - vrata - posude. Na oštrm prijelomu nalazi se samo jedna tunelasta ručka, bez obzira na veličinu terine. Uobičajene terine su veličine oveće šalice, između 12 i 16 centimetara na najširem dijelu- na bikoničnom prijelomu, ali ih ima i veličine od dječijih igračaka (3 cm) do razmjerno velikih posuda (širine preko 35 cm). Kod velikih je terina nazočnost samo jedne ručice besmislena, jer se ljudskom snagom takva posuda za tu jedinu ručicu ne može ni prazna podignuti. U ranoj i klasičnoj fazi vučedolske kulture terine su sve odreda ukrašene urezivanjem, a nakon pečenja inkrustirane bijelim prahom zdrobljenih puževa - prije svega živokotnog ogrca (*Viviparus viviparus*), koji živi u slatkim vodama, ili riječnih školjki - povezanim prirodnim smolama. To je značilo da je ukras već

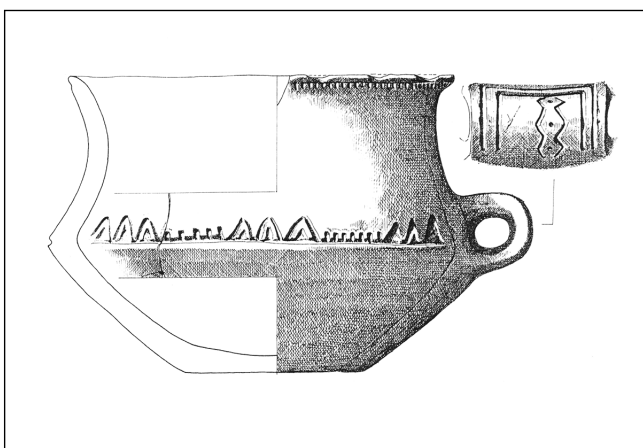

sl. 1

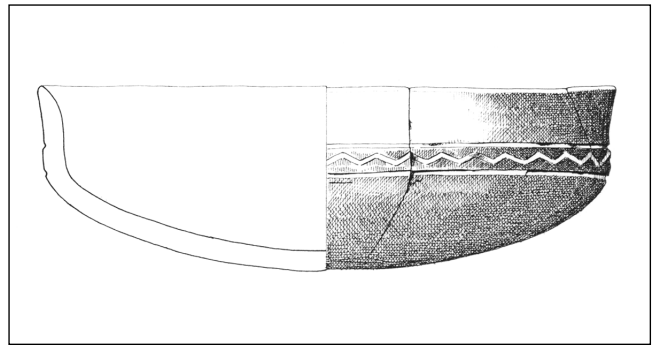

sl. 2

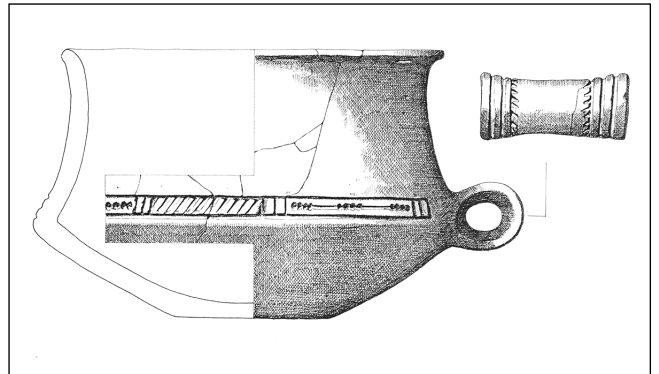
prilikom urezivanja, a prije pečenja posude, pomno planiran i nije se inkrustacijom mogao ispraviti, premda ima slučajeva da je urezani ukras potpuno prekriven. Ovakvi slučajevi ipak prije govore o tome da je urezana poruka iz nekog, možda ritualnog, razloga skrivena, negoli da je urezani ukras inkrustacijom popravljan. Terine iskopane iz dubljih arheoloških slojeva ili one izvučene ispod kućnih podova, tj. sve one koje su bile zaklonjenije od dostupa površinskog smrzavanja tla (koje se u južnopanonskom prostoru smrzava do 70 cm dubine) imale su sačuvane i tragove crvenog okera. Crvena se boja nanosila na inkrustaciju, ali diskretno na samo jednu od obično tri paralelne crte, najčešće srednju. Kako se već i pri najnježnijem pranju keramike površina inkrustacije osipa, razumljivo je zašto je razmjerno mali broj sačuvao tragove okera premda je najvjerojatnije bio nanesen prilikom svakog inkrustiranja. Tako su terine na crnoj keramičkoj osnovi nosile bijelo-crveni ukras.¹

sl. 3

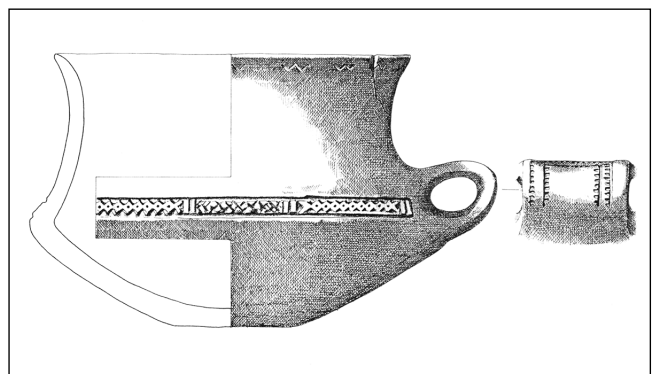

sl. 4

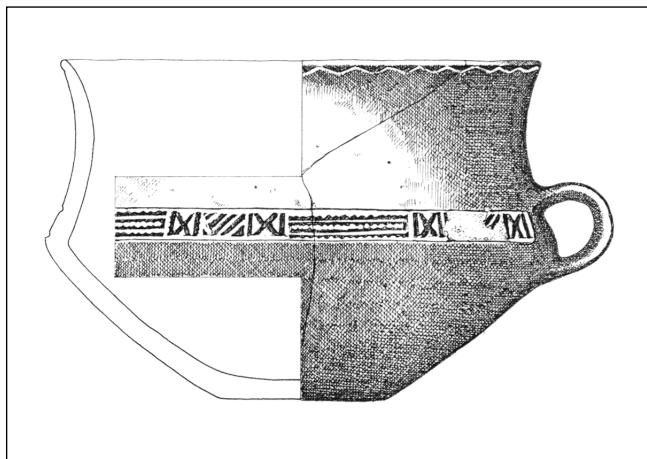
sl. 5

Terine na prijelazu iz kasnoklasične u kasnu fazu vučedolske kulture mijenjaju svoj oblik. Bikonični se prijelom zaobljuje, gornji konkavni dio postaje ravan, a tunelasta ručica zamjenjuje se dugom ručicom koja spaja obod posude sa srednjim zaobljenim dijelom. Takve preoblikovane terine, više neke vrste lončića, nikad se ne ukrašavaju. U opadnim jamama u kojima se miješa klasični i kasni vučedolski keramički materijal po prvi put se javlja i klasična terina bez ukrasa. To upućuje na zaključak da je terina gubila uobičajeno ukrašavanje gotovo istodobno s promjenom oblika na prijelazu u kasnu fazu kulture.

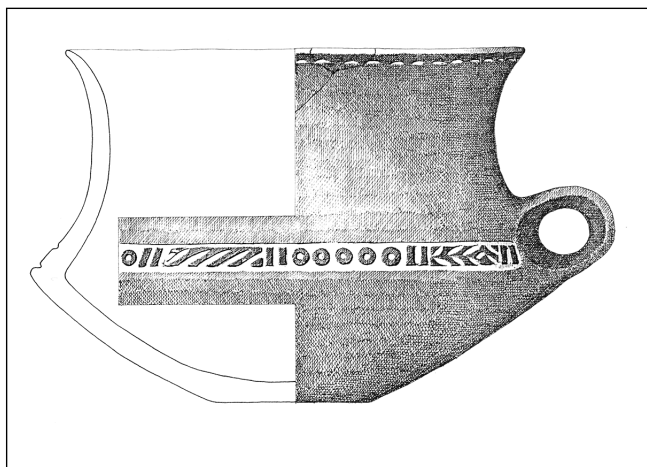

sl. 6

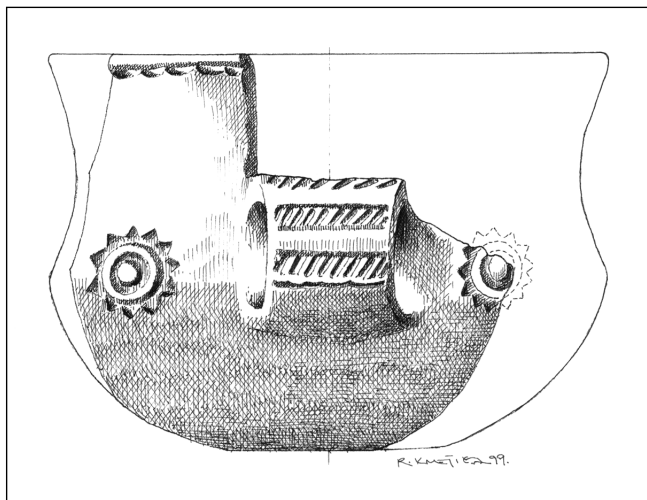
¹ Crno-bijelo-crvenu kombinaciju vučedolske keramike spominje i R. Graves (1984, 90, 3) kao boje Minosove junice, boje Ije, Mjesečeve krave, boje Augijevih svetih bikova, a na kretskim vazama i Minosovog bika koji je odnio Europu. Isto tako su bojani i tronošci nađeni na Kreti i Mikeni, a Graves sugerira prema Ktesijevoj "Indica", da su to boje roga obilja, koji kao kalendarski simbol predstavlja božicu Mjesec kako vlada nad pet godišnjih doba Ozirisove godine.

sl. 7

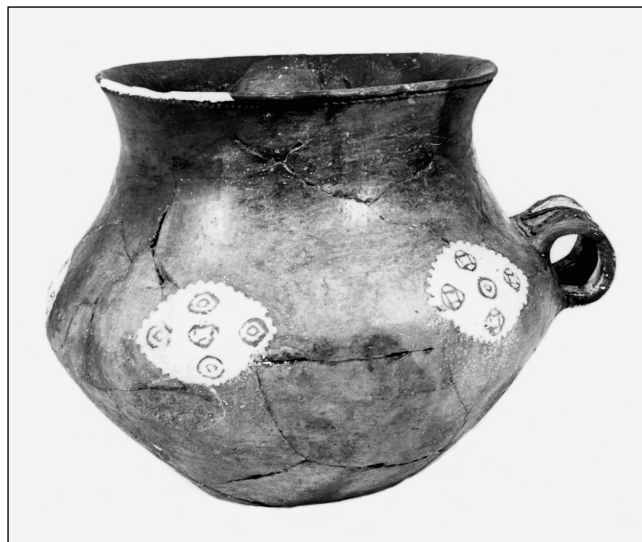
sl. 8

sl. 9

Sastavni je dio terina, kako je već naglašeno, njezin ukras. Sam se ukras mijenjao i tehnološki i po motivu, no donji dio terine u pravilu nikada nije ukrašen.

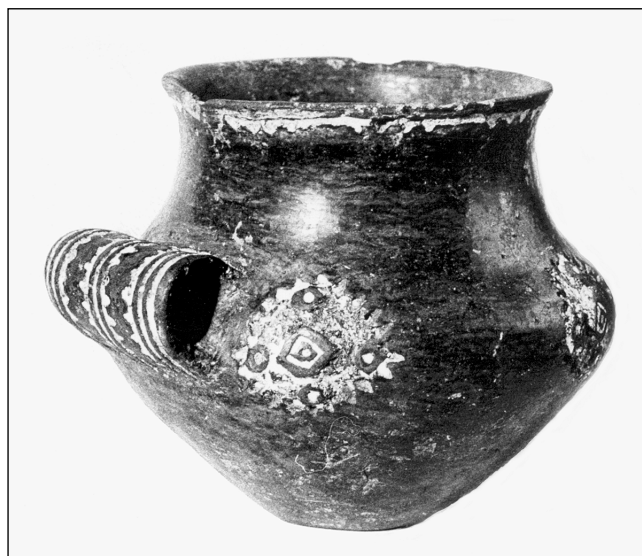
Nekoliko jama i grobova iskopanih na Streimovu vinogradu na Vučedolu 1984. i 1985. godine potvrđuju keramičkim oblicima i C¹⁴ datumima postojanje izuzetno rane vučedolske kulture. Keramika je neobično debelih

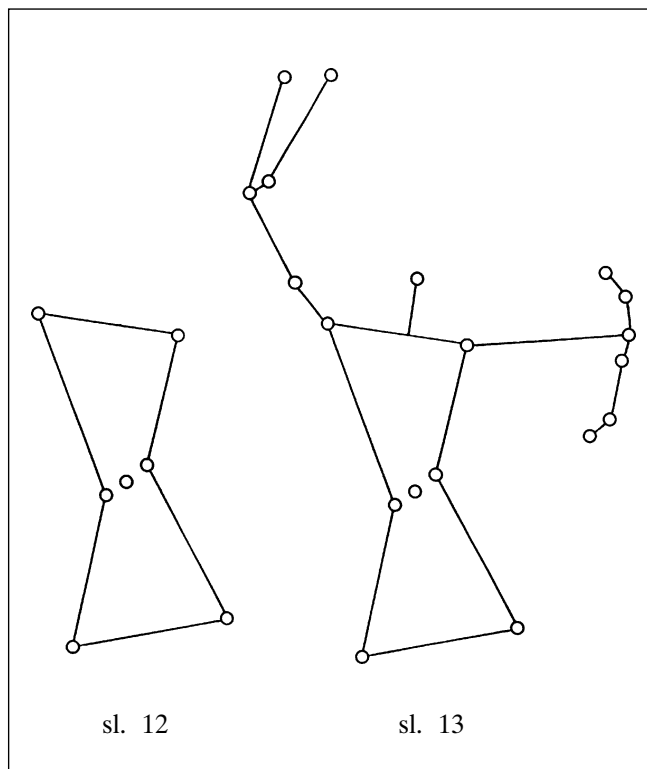
sl. 10

stijenki, a posebno se ističe posuda iz groba 1 iz 1984. godine (sl.1) koja se doima pretečom svih terina. Posuda je loše pečena, glina se djelomice sinterirala što potvrđuje i njezina bljedocrvena boja. Sam ukras nije izveden brazdastim urezivanjem, tipičnim za klasičnu fazu kulture, već običnim urezivanjem. Neznatno iznad najširega dijela posude, tik iznad bikoničnoga prijeloma, urezana je horizontalna crta, kao prvi odvažniji početak ukrašavanja. Položaj ove crte nikako nije slučajan i ona je dalekosežno odredila sav budući način ukrašavanja terina. Posebno valja istaknuti njezino mjesto iznad bikoniteta. Ova je neprekinuta horizontalna crta odredila obzor vidljivoga ruba zemlje i njom se počelo dočaravati vučedolsko poimanje svijeta. Vučedolski svijet, kako će se izrazitije pokazati na ostalim primjerima, sličan je poimanju svijeta u starim indoeuropskim, ali i brojnim drugim tradicijama koje su nam ga pismom mogle jasnije predočiti.

Takvo shvaćanje jezgrovito opisuju biblijska Knjiga postanka (1, 9):

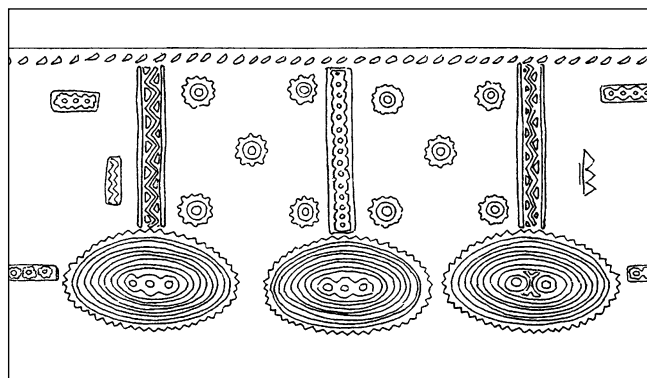
sl. 11

sl. 12 i sl. 13

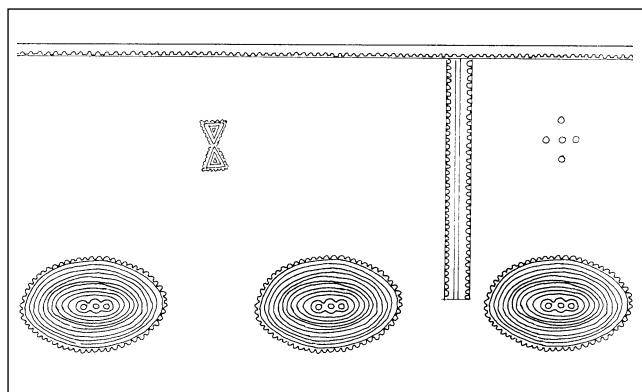
I reče Bog: “Vode pod nebom neka se skupe na jedno mjesto, i neka se pokaže kopno!”, kao i Hesiodovi stihovi iz Teogonije (791-792) “Ocean je velika struja koja okružuje svijet, a nalazi se na zemljinu kraju”.

Na drugim gotovo istodobnim terinama na Vučedolu, nad tom se crtom javljaju i niske ili nešto više konture, onakve kakvim bi rudimentarno slikarstvo dočaralo realne oblike na obzoru - istaknute visove ili planine (sl. 2 i 3).

sl. 14

Ako je već ona prva horizontalna crta imala jasnu ideju zacrtavanja obzora onda je ovaj “obrazac” svojevrsno tumačenje ili predodžba svijeta, gdje je najširi dio posude - tzv. bikonični prijelom (trbuh) - razdjelnica između vidljivoga i nevidljivoga svijeta, onoga dijela koji zapada za horizont. Zemaljski je kraj upravo ta crta, koja odvoja kopno od “oceana” skrivenog i nevidljivog na donjem, suženom dijelu terine. Zato taj donji dio

sl. 15

nije nikada ukrašen. Doživljaj donjega svijeta jasno se može razabrati po ukrasu na drugom tipu posuda, plićim ili dubljim zdjelama, koje uvijek na najširem dijelu trbuha ili njegovu samu dnu imaju kontinuirano izveden cik-cak ukras kojim je nedvojbeno prikazana voda ili, točnije, oceanski beskraj voda (slika 4). Ova arhetipska ali i univerzalna poruka, neka vrsta protopisma, usvojila je vode ili mitski ocean na kojem pliva svijet. Dubine tih voda čovjek naravno, osim same njihove titrave površine ne poznaje, već u strahu samo naslućuje.

Prema Blacku i Greenu (1992, 27) u južnoj su Mezopotamiji vjerovali da svi izvori, bunari, bujice, rijeke i jezera dobivaju svoju vodu iz oceana svježje vode koji leži ispod zemlje (Abzu ili Apsu). Slani pak ocean (Tiamat), nasuprot tome, okružuje Zemlju. I Homer u Ilijadi u opisu Hefestove izrade štita (18, Obod štita) pjeva:

“Onda veliku silnu okeansku načini vodu
S kraja uz obod štita, što čvrsto bijaše složen.”

Taj vidljivi dio obzora ubrzo se u klasičnoj vučedolskoj kulturi “kanonizirao” u jedan centimetar široku horizontalnu traku s urezanim iskrižanim, cik-cak ili kosim crticama te upisanim kružićima (sl. 5, 6, 7, 8). Ukras je na ovim posudama iz klasičnoga perioda nastao brazdastim urezivanjem što je tehnički bliže kosom kontinuiranom ubadanju krupnijim trnom (do 2 mm promjera) kao izvedbenim instrumentom.

Ipak ovo načelo “kanonizirane” trake, samo milimetar ili najviše dva iznad bikoničnoga najšireg dijela posude, koja obilježuje sagledivi horizont, moglo se zamijeniti samo dvama znakovima što u svojoj stvarnoj i religijskoj važnosti nadilaze konturu obzora.

Prvi znak koji negira horizont jest prikaz Sunca. Ono je, na terinama, uvijek postavljeno tako da mu sredina leži na bikoničnu prijelomu. Na malim terinama u pravilu su četiri sunca smještene simetrično, dok ih na velikima uvijek ima sedam ili devet. Ovaj položaj simbolički dočarava sunčev izron iz morskih dubina gdje je boravilo tijekom noći. Položaj upućuje na Zoru kao najvažniji trenutak čitava dana, trenutak nadvladavanja noćne tmine (sl. 9) . U Homerovoj Odiseji (11, 13-19) to je najsnažnije iskazano stihovima:

“Utone sunce, i svi svi se po redu zamrače puti.
 Lađa nam nađe međe Okeana dubokih struja:
 Zemlja je tamo i grad Kimerana, koji su mrakom
 Obaviti i maglom; žarkovito nikada sunce
 Lučama svojim na njih ne gleda, ni onda, kad gore
 Ono uzlazit stane sa zemlje na zvjezdano nebo,
 Ni onda, kad se k zemlji s nebesa naginje dolje.
 Nego strahovita noć nad jadnicima širi se tima.”

Sunčev prikaz u trenutku rađanja, gdje se ono gornjom polovicom već nalazi nad obzorom, dok je drugim dijelom još ispod njega (jer važnost motiva nije dopuštala da ga crtaju samo polovično) može pretpostavljati da se radi o dnevnoj borbi svjetla i tame, u kojem izlazeće Sunce nadvladava oceanski mrak (smrt), ali se u suton i vraća u njega.

U starom je Egiptu prema kozmogoniji Heliopolisa Sunce vlastitom snagom proizašlo iz Nuna, tekućega i nepokretnog, tromog kaosa (du Bourguet 1990, 35).

Čini se da četiri simetrično postavljena sunčeva znaka na manjim terinama vučedolske kulture ne obilježavaju samo njegov dnevni tijek, već, prije svega, slave pobjedu sunca. No spomenuli smo da još jedan znak nadvladava obzor, a upravo se po njemu može zaključiti da ovakav sunčev prikaz nosi još jednu dodatnu dimenziju. Taj je znak urezan kao romb dijagonalno preko bikoniteta. Na kutovima mu se nalazi po jedna zvjezdica, dok mu je u sredini najčešće jedna znatno veća, premda može biti i veličine onih vanjskih (sl. 10, 11). Ovakvo likovno rješenje najvjerojatnije dočarava zvijezde Oriona, koji ne utjelovljuje samo dnevnu, već i godišnju pojavu u kojoj Sunce također ima najvažniju ulogu. Tako je Vučedolac mogao Sunce prikazati i u godišnjoj borbi svjetla i mraka, ljeta i zime, a četiri sunca možda upućuju i na četiri godišnja doba.

Orion je označen s pet zvjezdica i na manjim je terinama uvijek na bikoničnom prijelomu posude. On je najdominantnije zvijezde zimskog neba, ne samo po svojim dimenzijama, već i po snažnome sjaju njegovih pojedinačnih zvijezda (G. Gamow, 1958, 504). Pojas mu je (među Hrvatima poznat i kao “Kosci”, a u biblijskome prijevodu i kao “Štapci”) prikazan s tri zvijezde u nizu i osobito indikativan jer izlazi ili zalazi za obzor u jednom danu, pa zbog toga preuzima svu simboliku toga golemoga zvijezda (sl. 12). Zašto je ono u svijesti Vučedolca istoga ranga sa Suncem?

Orion, prikazan kao pet zvijezda, urezan je na bikonični prijelom posude na kojemu je uvijek smještena

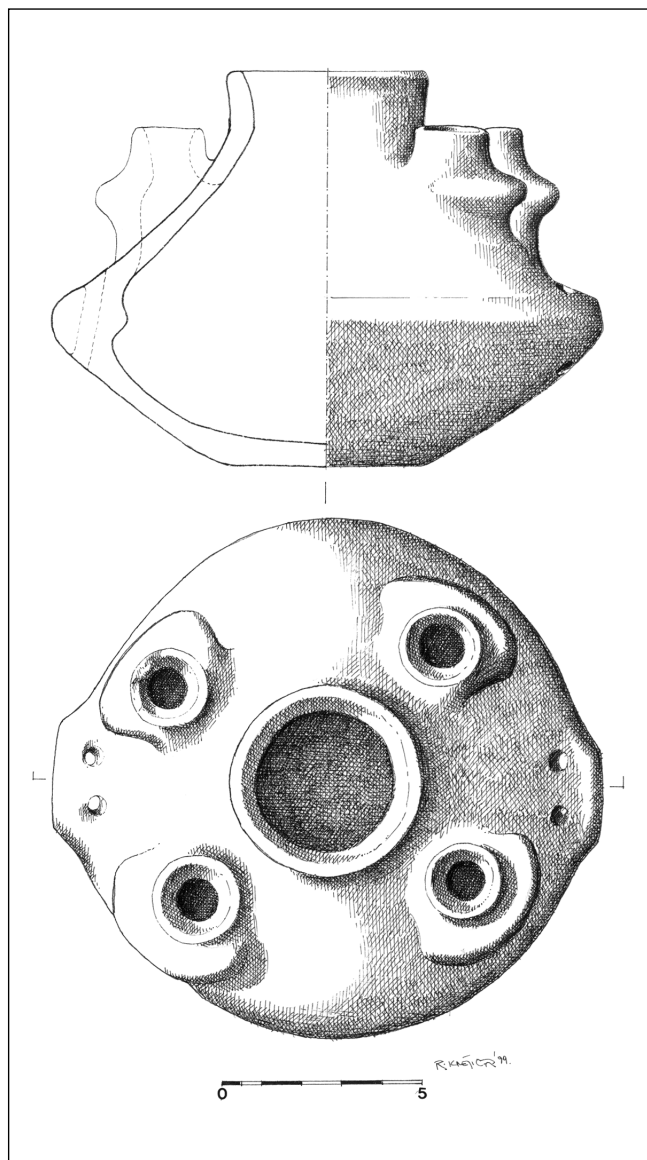
sl. 16

i središnja (ona je prikazana kao veća jer je u sebi sažela tri manje zvijezde iz tzv. Orionova pojasa). Orion je između 3000. i 2600. god. pr. Krista zapadao za horizont oko 20 sati na geografskoj širini Vučedola (45. stupanj) upravo na proljetnu ravnodnevnicu (sl. 13). Nestankom Oriona (točnije njegova pojasa) s neba je označen kraj zime, pa sam sunčev znak na “horizontu” posude zapravo slavi taj isti ili sljedeći dan, no kao prvi dan proljeća. Taj je dan glavni godišnji orijentir za određivanje vučedolske godine - preciznije, za početak nove godine Vučedolaca.

Velike terine znaju biti znatno bogatije ukrašene. Najčešće im je na bikoničnu prijelomu ucrtno sedam ili devet sunaca, ali ne sustavno razmaknutih već u skupinama (2+3+2 ili 3+3+3). Ovo sedmostruko ili devetostruko obilježje Sunca, najvjerojatnije opisuje sunčane mjesece u godini. Problem brojeva sedam i devet u različitim religijama nije, zbog njihova mistična karaktera, samo jednoznačno vezan uz solarnu simboliku premda ona dominira.² Po Rgvedi (I, 50. 9) Sunce se vozi u kočiji na sedam kotača, kao što i prisposobivih sedam solarnih prstenova Stonehengea (Bailey 1997, 272) može odgovarati situaciji u kretskom labirintu.

Zora je u umjerenom pojasu, u kojemu se nalazi Vučedolac, vidljiva samo kratko vrijeme na Istoku, prije nego je zamijeni sjaj izlazećeg Sunca. “Jedna godina smrtnika je jedan dan i jedna noć bogova”; dan odgovara putu Sunca na Sjever, a noć njegovu putu ka Jugu (Manu, I. 67). Zora je smrtniku isto što i proljetna ravnodnevnicu bogu, pa ukras na posudama možemo tumačiti kao čovjekov godišnji orijentir. No, isto kao što

² Šaman se u sjevernoj Aziji preko devet stepenica penje u nebo, a na sedmom se klanja Suncu (Eliade 1990, 53). U istim prostorima šaman se okomito niz sedam stepenica ili podzemnih predjela “zapreka” spušta u pakao (Eliade 1990, 63). Kod pete zapreke čuje valove i zavijanje vjetra. Cilj mu je na najnižoj, sedmoj na ušću devet rijeka. Tilak (1987, 288) citirajući vedske tekstove napominje da su Nebesa, Zemlja i donji prostori sedmostrukog obilježja. Oceanske su vode sedmočlane, a Sunce je sedam puta kastrirano kada uđe u donji svijet, mračan i bez dna. Prema Belaju (1998, 243), Sovij, mitski junak baltičkih Slavena prošao je kroz devet vrata i sišao u Had, dok je sveti grad Svazhića (drugi aspekt Sunca), Radogošće - s devet vratiju.

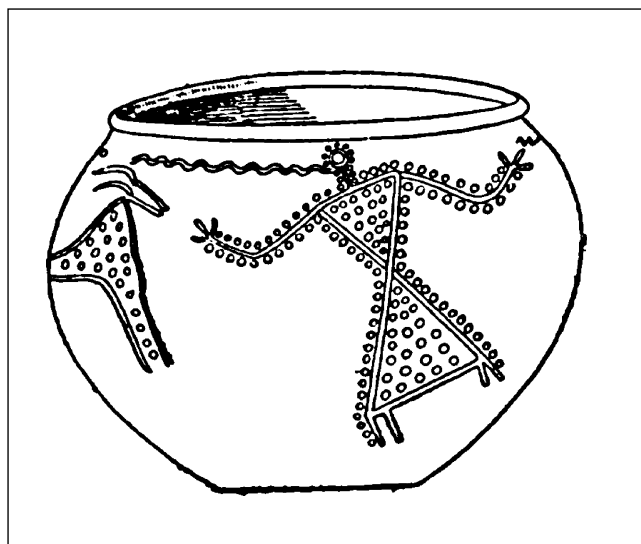

sl. 17

sunce zorom izlazi, tako i na kraju dana (godine) zapada, što se moglo prikazivati na isti način - na polovici obzora. "Sunce je strujom nebeskih voda nošeno prema njihovu odredištu" (Rgveda, VII, 49, 2), tj. prema Oceanu ispod horizonta (Tilak 1987, 183).

"Vode i svjetlost istječu sa istog izvora i teku u istu postelju" ističe J. Darmesteter u bilješci o Zend-Avesti, jer nebeske vode pobuđuju na kretanje nebeska tijela, otprilike kao što bi čamac ili bilo koji drugi predmet bio ponesen strujom neke rijeke.

Iznad urezane crte (obzora) svijet je živućega čovjeka u koji su ukomponirani brojni znakovi koji predočuju čvrste orijentire u čovjekovu snalaženju u vremenu i prostoru. Zona iznad obzora na velikim se terinama proteže do gornjega ruba posude. Ona je podijeljena vertikalnim međama (obično dvije paralelne crte) na 4 ili 6 polja. U tim je poljima uglavnom prikazano neko zvijezde. Orion često zauzima cio ukras, poput onoga na glasovitoj terini što je pokrivala glavu pokojnice iz dvojnog groba 3 i 4 (Schmidt 1945, 41 i sl. 26), ili je

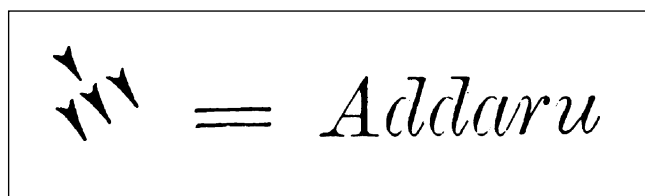

sl. 18

u gotovo svakoj kombinaciji dio priče (sl. 14, detalj s posude). Jedna od velikih terina iskopanih tijekom 1985. na Vinogradu Streim na Vučedolu, na plaštu neba podjeljenu na četiri plohe nosi dvije likovne verzije Oriona: onoga standardnoga s pet zvijezda u rombu i onoga poput klepsidre, kako se rjeđe prikazuje, ali je nesumnjivo znatno realističkiji (sl. 15). Nalaz s Vučedola zabilježen u Hoffillerovu katalogu (1933, Tab. 9, 7) koji mnogi interpretiraju kao adoranta, jedini je poznati grafički prikaz nekog ljudskog lika u vučedolskoj kulturi. Nalazi se okružen dvama kružnicama na dnu jedne slomljene posude, a uz njega je i prikaz sunca (sl. 16). Ovaj lik nesumnjivo podsjeća na Orion, a veza sa suncem to samo potkrepljuje. Najvažnije što proizlazi iz ovoga zaključka jest činjenica da su i Vučedolci (poput Egipćana, Grka, itd.) doživljavali Orion kao ljudski lik. Naravno, ostaje pitanje ne radi li se u tom konkretnom slučaju o kakvom poklopcu, a ne o dnu posude, kad je toliko pozornosti dano središnjem liku.

Orion u vučedolskoj kulturi ima snažan položaj, gotovo ravnopravan Suncu, a to potvrđuje i nekoliko njegovih likovnih verzija koje se primjenjuju u različitim okolnostima. Kao dominantno zvijezde zimskoga neba, s obzirom na precesiju i udaljenost od gotovo 5000 godina, ono se u vrijeme vučedolske kulture (prema nekoliko računalnih programa) navečer pojavljuje od, okvirno, 1. studenog do proljetne ravnodnevnice kada mu pojas zaranja za obzor. Bio je dakle, svojevrsni nadomjestak za oslabjelo zimsko sunce. Kao svjetlo (ili pak samo svjetiljka) dočaran je na jednom slučajnom nalazu s Vučedola. Terinoidna posuda sa simetrično ugrađenim četirima posudicama istoga oblika i dvije nasuprotno smještene ušice svjetiljka je kojom se moglo mahati kao kadionicom (sl. 17).

Prikazi slični vučedolskom adorantu (Seure 1902, fig. 6) nađeni su i na posudama u tumulima s kraja trećeg tisućljeća pr. Kr. u istočnom području Kavkaza u gornjem toku Kure u Elenenburgu nedaleko Kirovabada u Azerbajđanu (sl. 18). Nekoliko slučajeva s Vučedola,

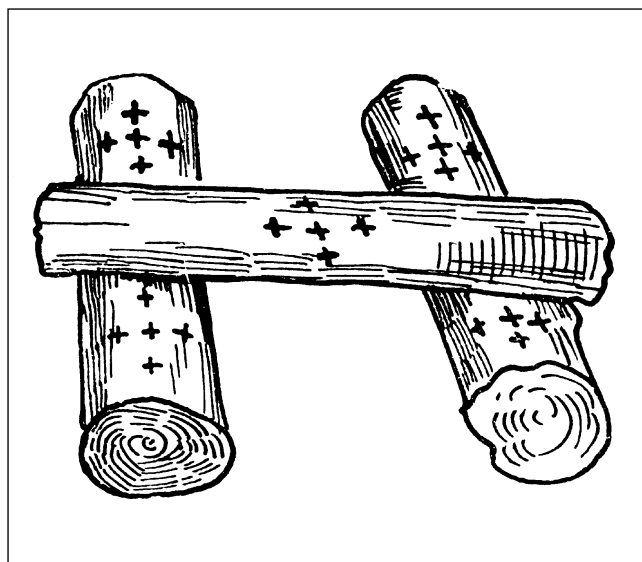
sl. 19

gdje su uz pokojnike pronađene terine s motivom Oriona, kao i ovi kavkaski svjedoče da je spomenuti motiv mogao imati i zagrobni karakter. Uostalom, Orion je, kako vidimo, simbol zime, a ona označava kraj godine ili barem kraj jednog životnog ciklusa.

Orion, od grčke riječi *oureus* - praviti vodu, ima svoje podrijetlo u solarnom i vodenom simbolizmu (Bailey 1997, 256), a prema R. Gravesu (1984, 41:5) koji citira Higina (Pjesnička astronomija II, 34) "onaj koji pušta vodu" (Orion = urion) je godišnji izlazak i zalazak Oriona povezo s kišom i olujama, ali dokazuje i to da je Homerovo tumačenje iz "oros" - planina - ispravnije. Grčka mitologija opisuje Oriona u krajnostima, ali najčešće kao najljepšeg živog muškarca, Posejdonova sina. T. Gantz (1993, 271) ističe da je u Ilijadi (18, 486) znan samo kao zvijezde, a Odiseja ga opisuje i kao ljubavnika Eos, kojega je ubila ljubomorna Artemida (Od. 5, 121-24) i kao velikog lovca u Podzemlju, kao što je bio i na zemlji (Od. 11, 572-75). U Hesiodovoj se Astronomiji opisuje njegov hod po moru ili kroz more, njegova sljepoća, a vid mu putovanjem na istok vraća Helije u trenutku kad se podigao iz Oceana (Od. 11, 310). Tu se u njega zaljubila Eos (Zora), Helijeva sestra i njegov pratilac na nebu. Jasno se uočuje njegova veza sa suncem (Eos, Helije i Apolonova sestra Artemida), hod po moru, smrt u moru i život u podzemlju, koja najbolje opisuje ovo veliko zvijezde na nebeskom ekvatoru, koje svake godine na stanovito vrijeme siđe s neba za obzor. On je najizrazitiji predstavnik zvijezda koje narodna tradicija svrstava u tzv. umiruća zvijezda.

I u Egiptu je njegova veza sa suncem bjelodana. L. Spence (1990, 73) upozorava na njemačkoga znanstvenika Lepsius koji je Ozirisa identificirao sa sunčanim bogom Raom. On je kao Oziris-Ra imenovan i u "Knjizi mrtvih". Oziris je štovan kao bog mrtvih, podzemlja i uskrsnuća, a prema Spenceu (1990, 63) ovdje je zauzeo istu poziciju kao i Ra u zemlji živih. U srži Bauvalove i Gilbertove (1998, 270) teze o misteriji Oriona ne leži samo teorija korelacije Duata s cijelom koncepcijom piramida četvrte dinastije, već i činjenica da je dominantna religija graditelja piramida bila zvjezdana religija, te da su mrtvi kraljevi trebali postati zvjezdane duše Oriona. Oziris, ispunivši svoj zadatak na zemlji, pretvorio se u Oriona i otišao vladati nebeskim kraljevstvom mrtvih-koje se zvalo Duat. Ključni pojmovi vezani za Ozirisa su smrt, uskrsnuće, oplodivanje i odlazak u Duat kao Orion.

U egipatskoj građanskoj godini od 365 dana (poznatijoj kao Sotisovoj) nedostajalo je svake godine četvrt dana, pa su zbog toga tijekom 1461 godine sve važne godišnje svečanosti prošle kroz sve dane u godini

sl. 20

(Krupp 1984, 294). Prema Ginzelovoj tablici (1906, 206), kad se ta godina vrati na stvarni početak, najveći dio Ozirisovih godišnjih praznika pada u egipatski mjesec grčkog naziva Hojak, koji po aleksandrijskom kalendaru odgovara vremenu od 27. studenog do 26. prosinca:

12. *Hojak* (po alek. kalendaru 8. prosinca) - Ozirisova preobrazba
25. *Hojak* (po alek. kalendaru 21. prosinac) - Ozirisov pokop
26. *Hojak* (po alek. kalendaru 22. prosinac) - Ozirisovo uskrsnuće.

Istodobno je 26. Hojak po Ptolomeju dan zimskog solsticija.

1. *Tibi* (po alek. kalendaru 27. prosinac) - krunjenje Ozirisova sina Hora (mlado Sunce)

U Abidu su dva dana bila posvećena Ozirisu - 16. *Faofi* (13. listopada) i 28. *Famenot* (24. ožujak), a valja naglasiti da je u Egiptu vrijeme između listopada i ožujka dio godine kad zvijezde Oriona dominira večernjim satima zimskog neba.

R. H. Allen upozorava (1963, 304) na Brownovu vezu Oriona i akadskog pojma Uru-anna, Nebesko svjetlo, koji se prije odnosilo na sunce, kao što se Uru-ki, Zemaljsko svjetlo, odnosi na mjesec. Na ovom primjeru Brown dovodi u vezu grčku mitologiju i astronomiju s Eufratom. Tako je, kao i u Egiptu, Orion povezan sa Suncem. Od predhamurabijevskoga vremena (Ginzel, 1906, 115) zadnji je mjesec u mezopotemijskom kalendaru *Še-kin-kud* (Žetveni mjesec), koji je u kasnobabilonskom razdoblju identificiran kao Addaru ili Adar ("Mračni" mjesec). Padao je u vrijeme ožujka, kada se zbog klimatskih značajki doline Eufrata pristupalo žetvi. Klinastopisni simbol kojim je obilježen ovaj mjesec identičan je odnosu triju zvijezda u Orionovu pojasu (sl. 19), premda je, kad je uspostavljen zodijački sustav od 12 znakova u kasnobabilonsko vrijeme (6. st. pr. Kr.) ovaj mjesec padao u Ribe. Možda upravo naziv "Mračni"

pokazuje mezopotamijski odnos kraja zime (iskazan Orionovim pojasom koji uskoro treba zaći za obzor) i početka nove godine (proljeća) što ga obilježuje sljedeći mjesec - Nisannu, čiji je patron otac i vođa bogova Anu (bog Neba).

Mogli bismo se u vjekovnoj dilemi je li početak zime zaista kraj - smrt - ili se s obzirom na zimski suncostaj s rastom dana već budi nov početak, prikloniti starim civilizacijama gdje je umjereni optimizam oslonjen na Orion kao "zimsko" Sunce. Uskrснуće Ozirisa (Oriona), rađanje "nepobjedivog" Sunca, Mitre i Hora samo je nastavljeno Kristovim rođenjem. Koliko su ove tradicije čvrste pokazuju i sljedeći primjeri. U gornjoj Njemačkoj tri zvijezde u Orionovu pojasu interpretiraju se kao Tri Kosca, često kao Mudraci, Tri Kralja ili jednostavno Tri zvijezde (Allen 1963, 316). Prema Campbellu (1968, 338) posjet Mudraca, koji se danas slavi 6. siječnja, u Aleksandriji je odgovarao danu svečanosti kojom se obilježavalo rođenje novog Aiona (sinkretističke personifikacije Ozirisa) od Djevice (Izide). On citira sv. Epifanija (315-402) : "tu se večer i noć običavalo provesti pjevajući i bdijući uz likove bogova. U zoru bi se silazilo u kriptu i donosilo drveni kip koji je na šakama, koljenima i glavi imao znak križa i zlatnu zvijezdu."

U nekim selima zapadne Hercegovine tamošnji su stanovnici još pred Drugi svjetski rat palili na Badnju noć po tri panja (badnjaka) na kojima su povremeno

urezivali križiće, a posebno su zanimljivi (sl. 20) oni iz Studenaca, Prisice, Renića, itd. (Marković 1940, 60) koji kao da su istodobno spojili oba vučedolska prikaza Oriona, klepsidre i romba. Ova predbožićna vatra kao da je samo nastavak one vučedolske svjetiljke. Možda ovo može poslužiti i kao arheološka potkrepa tezi V. Belaja (1998, 160) da je novogodišnje rađanje mladoga boga (Krista) u slavenskim mitovima doista pretkršćanski, a ne tek u folklorne tekstove potonuo kršćanski nauk.

U zaključku možemo konstatirati da, poput kakva Mesije, Orion svake godine od Božića do Uskrsa prevodi zimski u ljetni dio godine. Orion je na vučedolskim terinama obilježio zimski period - podjednako njegov početak kao i kraj, koji se podudara s potonućem "Kosaca" za obzor. Oziris je onaj koji važe duše pa je i vučedolski Orion, sudeći prema njegovoj nazočnosti u grobovima, mogao imati sličnu ulogu. U grčkom je mitu slijepi Orion (zimsko sunce) otišao na Istok Heliju da mu ovaj vrati vid jer orionska svijeća nije dovoljna da zamijeni Sunce. Možda je uranjanje (utapanje) Sunca i Oriona u oceanu i njihovo ponovno uzdizanje nad obzorom svojevrsna duhovna ablucija usko povezana s krštenjem, kao novim rađanjem (očišćenjem).³

Ipak, umjesto drugog zaključka može se kao najdojmljivija slika ponuditi polinezijsko objašnjenje prema kojem je Orion stupica u koju se uhvatila sunčeva ptica (Santillana 1969, 166).

POPIS LITERATURE

- W. F. Albright 1957 From the Stone Age to Christianity, Anchor Book, N. York
 R. H. Allen 1963 (1899) Star Names, Their Lore and Meaning, Dover Publication, Inc., N. York
 A. Bailey 1997 The Caves of the Sun, Jonathan Cape, London
 V. Belaj 1998 Hod kroz godinu, Golden marketing, Zagreb
 J. Black and A. Green 1992 Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, British Museum Press, London
 G. Gamow 1958 Matter, Earth and Sky, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. Jersey
 P. du Bourguet 1990 "Mistika u starom Egiptu", str. 29-68., u ed. M. M. Davy, Enciklopedija mistika, sv. II, Naprijed, Zagreb
 J. Campbell 1986 The Masks of God: Occidental Mythology, Penguin Books, London
 J. Darmesteter 1892 Zend-avesta, sv. II, Paris
 M. Eliade 1990 "Šamanizam", str. 37-78, u ed. M. M. Davy, Enciklopedija mistika sv. I, Naprijed, Zagreb
 T. Gantz 1993 Early Greek Myth, A Guide to Literary and Artistic Sources, The John Hopkins University Press, Baltimore
 K. F. Ginzel 1906 Handbuch der Mathematischen und Technischen Chronologie, Bd. I, J. C. Hinrichssche Buchhandlung, Leipzig
 R. Graves 1984 The Greek Myths, Penguin Books, N. York
 Heziod 1970 Poslovi i dani, Matica Hrvatska, Zagreb, s grčkoga preveo A. Bazala
 V. Hoffiller 1933 Corpus Vasorum Antiquorum Yougoslavie - fasc. 1., Zagreb - Musee National, Union academique Internationale, Paris

³ W. F. Albright (1957) je dokazao da je koncepcija krštenja uranjanjem u vodu mezopotamijskog podrijetla. Krštenje se, osim toga, prakticalo u Egiptu (Kosidowski 1988, 290), a predočavalo je također magični način traženja jedinstva s božanstvom u raznim helenskim religioznim misterijima, između ostalog u eleuzinskim i orfejskim misterijima, isto kao i u mitraizmu. Bio je to, dakle, poganski običaj, neodvojivo povezan sa svijetom religioznih pojmova Bliskoga istoka.

- Homer 1965
Z. Kosidowski, 1988
E. C. Krupp 1984
T. Marković 1940
G. Seure 1902
G. de Santillana,
H. von Dechend 1969
R. R. Schmidt 1945
L. Spence 1990 (1915)
B. G. Tilak 1987
- Ilijada, Matica Hrvatska i Zora, Zagreb, s grčkoga prev. T. Maretić
Priče evanđelista, Svjetlost, Sarajevo
Egyptian Astronomy: A Tale of Temples, Tradition and Tombs, AAAS Selected Symposium 71, Washington D. C.
Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini, str. 5-86, Etnografska istraživanja i grada
"Tumuli et potiers de l'age du bronze en Georgie", *Revue Archeologique*, T. XL, 1, Paris
Hamlet's Mill, Gambit Inc., Boston
Die Burg Vučedol, Zagreb
Ancient Egyptian Myths and Legends, Dover Publication, Inc., N. York
Arktička pradomovina Veda, Književne novine, Beograd

SUMMARY

THE VUČEDOL TERRINE AND ORION

Key words: Vučedol, archaeoastronomy, terrine, Orion, Sun

The article outlines the perception of the world in the Vučedol culture as it can be derived from the incised and encrusted ornamentation on the culture's most typical receptacle - the terrine. According to the clearly organized concept of decoration, these receptacles demonstrate rather a ritual than a practical character. The terrines are never decorated below their carinated ridge, while the shallower pots usually have a zigzag strip of varying width which can sometimes descend almost to the bottom of the pot. Slightly above the broadest part of the terrine, just above the ridge, the horizontal line marks the first bold beginning of ornamentation. The position of this line was by no means accidental and it had a far-reaching effect on the entire future development of terrine decoration (fig. 1). Particularly important is the placement of the horizontal line above the carinated part of the pot. This continuous line marked the horizon of the visible end of the Earth and it can be taken to indicate the origin of the Vučedol world view. The first horizontal line (as found in the classical Vučedol culture) was gradually transformed into one centimeter broad strip in the same position on the pot (fig. 5-8). It became the "canonical" manner of

decoration of all smaller terrines and was retained till the very end of their presence in the Vučedol culture. The only two signs that interfere with the horizon and are found placed centrally across the ridge of the terrines are the Sun and the constellation of Orion (fig. 9-11). While the Sun can be interpreted to indicate the daily struggle between the darkness and the light, Orion symbolizes the transition from the winter season into the spring/summer season. The center of the Orion constellation, more precisely the center of Orion's Belt (fig. 12, 13) is always located on the biconical ridge itself and this is the most adequate way of representing the end of winter, the season dominated by Orion. In the time of the classical Vučedol culture the Orion Belt would disappear from the horizon for several months, thus marking the beginning of the vernal equinox. The importance of Orion in the Vučedol culture as a replacement for "the winter sun" can be discerned from a number of varieties of its representation on the Vučedol pottery - reaching from a human shape to a lantern (fig. 16, 17).

On big terrines, on the other hand, the horizon is delineated in the same way as on smaller ones, but the upper part of the pot, the one reserved for the representation of the sky, also indicates some astral situation. Orion is almost always included in that depiction.

Translated by M. Bratanić